Otto Schneid
Papers

Chinese elements in the art of
East European Jewry

60834

3.4

[illegible]

אלמנטים סיניים באמנות יהודי אירופה המזרחית

בהקדמה נטפל ~~בבעיה~~ (בשאלה, אם יש) יחסים בין האמנות היהודית ובין האמנות הסינית בכלל, חוץ מאירופה המזרחית, ונפתח בתרומה לשאלת האורנמנטיקה. לפנינו דף מהגדת סריבו המהוללה, מעשה יהודי ספרדי מסוף המאה הארבע עשרה. הדוגמה מתנודדת על גבי יסודה באופן מיוחד: ~~...~~ הקישוט מסתגל בגבוליו ובצורתו ~~...~~ לשטח היסודי ולצורת מסגרתו. העיקרון ~~הקודם~~ הראשון הוא השטח, הוא הוא היוצר, הגורם והמגדיר את תנועת הדוגמה, והיא היא ההולכת אחריו. (שבה היינו מוכנים לחפש את מקורותיה של האורנמנטיקה היהודית בספרד,)

לחנם נחפש את אותו היחס באמנות המוסלמית. אדרבה, המקט ~~הראשון~~ באלהאמברה בגראנדה ילמדנו שבתפאורה הלאה שולטת אך ורק הדוגמה, בלי כל התחשבות עם השטח.

ובכל אמנות האיסלאם, כגון בחפירות Samarra, מהמאה התשיעית, אין הדוגמה נוצרת מכוח השטח ואיננה מקבלת ממנו את צורותיה. להפך, הדוגמה תמשך על פני השטח עד קצה גבולותיו ונכרתת באחת, אף באמצע תהליכה.

בברור מיוחד יראה לנו ארג דקיק הלז מפרס, שיש התאמה הגיונית רק בין יחידות הדוגמה. ~~בינה ובין~~ השטח המכוסה לגמרי אין בו חיים כלשהם ואינו משתתף בצורה כלל. (ואין לו תפקיד כלשהו,)

נכיר איפוא שני כיווני האורנמנטיקה, את הכיוון המוגשם בהגדת סריבו ~~...~~ ~~ואת הכיוון...~~ ואת כיוונן של יתר היצירות שראינו. אצל Riegl נמצא, בכוונה לא ברורה די, ~~לגמרי~~, האופי „unendlicher Rapport", ו-Strzygowski מגדיר את שני העניינים וקורא להם „flächenfüllendes Muster ohne Ende", „דוגמת אין-סוף הממלאת את השטח", בלעז שמחמרנו (רק הבנויות מלב אחד, ומחוץ לאידיאולוגיה הנאצית מלב אחר). נלמד להבחין בין <u>מילוי השטח</u> ובין <u>דוגמת אין-סוף</u>. האורנמנטיקה הבינלאומית ברובה ולכל לראש אמנות האיסלאם נוטות לדוגמת אין-סוף; מילוי השטח טיפוסי הוא למחוז התרבות הסינית:

(יודעת לנו) לצנצנות נחושת הסיניות ~~שהפתחות~~ שהשתלשלות סגנונותיהן ~~נמשכת~~ ממוצאן הפרהיסטורי ועד נפלות ימי-הביניים, אין ההגשמה השלמה של החוק באסתטי שהכרנוהו ביצירה היהודית ~~מספרד~~ (שראינו) בני הפלי מפולגים ונחלקים קודם ~~...~~ רישום גדול, שהוא

(הקוסמולוגית)

מורה באחרנו על בעל-חיים באגדה ה"סטאטיקה", כעין חמדוב צפוני. חלקיו הבולטים של הרישום הגדול הזה מקושטים קוים המסתגלים לצורתו. שאר השטח, ז.א. עצם השטח היסודי, הנשאר בין חלקי הרישום הבולטים, ממולא דוגמה זעירה המסמנת גלים ועננים.

והרישום הגדול היה למסגרת לרישום הקטן, ואחרי המסגרת באות הולכת כל תנועה ותנועה שלו. הדוגמה הפנימית מתהוה איפוא לפי צורת השטח היסודי. נשפין בדרך אגב גם את שלבי הראשונים בהתפתחותו הנמשכת.

חשיבות השטח היסודי ועצמיותו הולכת וגדלה. ככר בפני הגלים והעננים המכוסים דוגמת הגלים והעננים הכרנו את הוראות החלל הבלתי-מוגבל, את הוראות העולם ומלואו. ובהופיע בימי-הביניים, קשור עם דרכי הפילוסופיה, השטח הריק נכיר בו את האורגני הקדמונית, והוא היה מוגבל על רמזי כוכבים, והוא הריקות שמה.

מושג חלל-העולם המתבטא בשטח הריק היה לכוח מניע גם בציור הנוף. כי גם שיא התפתחותו המאוחרת האמנותית אינה אלא כעין מסגרת לחיי החלל. מניע סופו של כל חלל העולם. ובקבוצת האורי בעלי-חיים וצמחים השטח הריק לפסגת תפקידו כחלל הרוחני.

אחרי השוואה זו, שהוליכתנו לתכונות מכריעות של האמנות הסינית, נפנה לעצם בעיותינו, שאלת אלמנטים סיניים באמנות יהודי אירופה המזרחית. מאמרנו זה יתפלג לשני פרקים:

א) סקירה בארדיכלות היהודית שבאירופה המזרחית

ב) שאלת אלמנטים סיניים בכלי-הקודש. ולבסוף נפל בקביעת דרכי ההשפעות.

אך רק שריד נשאר כיום מבתי-הכנסת של רבים הבתים. בקתומים המאות היה רוקם גרעין לזלפות, רבים נהרסו במלחמת העולם ואחריה, ובאיזו מידה הוסיפה עוד להרוס את שארית אוצרותינו, יתברר רק בשוב השלום. הנה בית-הכנסת ב־ Gwozdziec בגליציה המזרחית, שאלה באו לפני שים אחזות,

סימני המאוחר הוא ריבוי הגגות וההבדל הוא בצורתם

בגליציה המזרחית שולטת הצורה הפירמידה של קומות הבולטות

וחברו לגוף ב-Jedwabne שבפולין המרכזית-המזרחית. את ~~הבנינים האלה~~ סגנונם מציין ריבוי הגגות וצורת הגג הטיפוסית, הנקראות בספרות הבינלאומית בשם היפאני Irimoya.*

אמנם סימנים חיצוניים כאלה משותפים הם ברובם לרוב בניני העץ במזרח אירופה, כגון ~~באחוזות של~~ בריקוי גגותיהם של כנסיות האוקראיניות. אבל מה חד-גוניות, מה יבשות בהן כנגד יצירת היהודים: (שמוצאו מהמאה הי"ח עלדה)

לפנינו בית הכנסת ב-Zabludow בסביבת Bialystok, ושקיים עד לפני המלחמה הזאת. ~~לפני צורותיו~~ בכל סביבתו הנוצרית אין כמוהו למספר הגמין, לעושר הצורות ולטוב הטעם בפרטי הפרטים. ~~אבל [illegible]~~

הלא הרי באתמול האחר ונקלות אתצורתו אין כמוהו למרחקים, מרום, דרך מן מזרח אירופה אף ועד למזרח אסיה.

ולא רק סימני החוץ המשותפים פחות או יותר לבנינים של אירופה המזרחית כולה הננו מוצאים אלא את ~~אלא ~~ בסין התכונות האופייניות היהודיות אלא גם הנוצרות.

בקבוצות הגג הסיני הקרושות למעלה. ~~גורמים הבבל הנראה לעין~~ אף בפרט הזה נדיר הם היהודיות בסינית, כי גגותיהם בני קומות ידים, בדרך המאליות העתיקות באלה.

כמאל מתאים כלי הקודש ובנקט אחד הרבה לטורים מחלירי האוב המרובים מוקבם בכנסת מחובר גשוטים ~~ומרבה~~ מצמחים לפי בעדרון האוסתטי של מילוי השטח מתגלים גלדים ~~[illegible]~~ בדרור עם סוג מינחב של דראון מתבת פניים מהתחלת ימי-הבינים שאחדים מהם שמורים במוזיאון המאוזן ב-Nara ~~Shosoin~~.

~~הפירוט~~ בסידור תבליטיהן במרבבים מפירות שונים אחורי הראיים הללו ואלו הרפאים.

בחיבורן ~~של דוב~~ הפרוכות של המאות הי"ח והי"ט נעלמים עלדה והשמונה עשרה בחיבורן נראות סתירה ראויה להכבד. לשטחיהן החיצוניים של ממלאים מוטיבים יהודיים לפי הוראתם (כגון עד ~~[illegible]~~ החיים בן חמשה עד הסיומים) ומעדביים לפי אפים האמנותי. בלוח שלשטח הפנימי הראי"ממולא על פי ידוק ~~[illegible]~~ מוטיבים

מזרחיים. בתוך העבודות האלה יש להבדיל בין מעשי ידי יהודים
התלויים פחות או יותר בדוגמאות המזרח הרחוק – ובין
ארגים סיניים ממש התפורים לתוך פרוכות. כל זכר של מוצא החפצים ושל מקור
סגנונם נעלם מתודעת היהודים או לפחות מתודעת בני דורנו. השמש בKazimierz
למשל היה מסביר, שעל הפרכת הזאת מתואר הנחש הקדמוני ... עיני הנחש המצרי
עד טרם נפקחו לראות עקבות כאלה.

בקשר עם הפרכת כדאי להסתכל גם בשולי הפרכת. צורתה המסורתית היא הצורה
הנקראת באמנות התפאורה הבינלאומית בשם הצרפתי lambrequin. ...
... את עקבות הכפרת עד תורכסטן המזרחית.
בציורי קיר מהמאה התשיעית הרי קבוצ בודיסטי היושב מתחת לחופה ושוליה
עשוים מעין כפרת; ... במקנה הזאת היינו נוטים
לחפש את מקורה, כשמצאנו לכסות את המפתחים בין יריעות האהל –
Bezeklik ... מופיע כבר בחפירות בית אלפא הקודמות לציורי
במאתיים שנה לפחות.

את אופן העקרון של מילוי השטח מצאנו כבר בציורי כתבי-יד העבריים, ההם לאו
יצירה ספרדית; היא אשכנזית, כגון הגדת Nürnberg הראשונה, מעשה המאה
החמש עשרה, כי דבר כזה בעדינות מילוי שטחים ... כולו הוא. ...
ציורי ... הקירות והתקרות בקתי-הכנסת של ... הרי ... ניגודים נלחמים
בהם זה נגד זה. ביטוי הרגש ואקספרסיה פרועה מצד אחד ... להתאמה ולסדר
מצד אחר. והסדר הזה ... והמנוע השולט בו הוא מילוי השטח. ...
הקירות הנתון ע"י מבנה הבנין לנוספים עוד מחיצות קטנים המקיפים כמסגרות
את תמונות מיוחדות ... השטח ... להירארכיה בת שתי
מדרגות, בדרך הצנעות הסיניות, כי חוץ מהשטחים המקודשים נארגת פה השטח היסודי ...
בכדי להכיר את היחס שהדוגמה מתיחסת לשטח, בתוך כלי הקודש, לא אל נפנה
לציורים נהדרות המושפעת במידה ידועה ע"י מלאכת האמנות של הסביבה הנכריה, אלא
לעבודות העממיות ... את ... הציור. והנה הדוגמה מתפשטת
לפי מסגרתה והולכת בכל תבליטה אחרי השטח היסודי.

וברצוננו לציורות העממיות ממש ... הצנוע ביותר, ... שהן ... רקמות
מעשי ידי ילדים, ... את ... הטהורה ביותר.

העדה נגדי ליחס הספציפי, שאותו מייחסת גם האמנות הסינית וגם היהודית לדמותו של בעל-החיים.

האמנות המערבית מבוססת ברובה על דמות האדם; תמונת בעל[-חיים] מתפתחת בשלה מאוחרת ולצורך תפקידה של דמות החיה. צייר המיניאטורה שלפנינו סגנון גרמאני מהמאה הארבע עשרה לא שאף כלל לחדור לנשמת הסוסים; להפך, בשלהם ... חסרים הבריות האלה חיים וזהותם בדיוק לסוסי עץ.

ברם, נגד משל כזה ניטען, שהוא פרימיטיבי. רמברנדט, שבכל אמנות המערב אין כמוהו להבנת הטבע, בדבר זה, במתאר את דניאל בין האריות, רצונו נראה להביא לידי גילוי גם את נפש החיות; והנה רצונו זה מקרב את פני האריות למראה האדם. האריה שברקע ... מזכיר לנו איש ... והשוכב דומה לבעל הרהורים, המרוכב בראשו חלק. בדרכו לתפוש את תנועתה הפסיכית של החיה מגיע איפוא הגאון המערבי לידי האנתרופומורפיזם.

ואולי מצאנו עיקרון לגמרי אחר בתאור הקרב שלפנינו, העתק מידה Rubens לפי יצירת Leonardo da Vinci שאבדה! המחלה מלא חיים דרמטיים הוא, הרגע ניתן, של זמן האנשים הלוחמים אחר שגמן הקרב של הסוסים המשתתפים בו לא נגד זה בפרסותיהם ובשיניהם. אולם תפישת ההתרגשות הכוללת אדם ובהמה אין בה חיים ספציפיים ואין בה מתבטאת החיה בעצמה ובמהותה.

בהשוותנו את יצירות גדולי האמנות המערבית כנגד היצירה העממית שלפנינו, מהמאה השמינית, נכיר מיד את כוונה נגד ההבדל ואת של טביעת-העין הסינית. כי היא מתכוונת לתכונות הספציפיות ולגילוין הספציפי.

בתמונה החורף הזאת מראית המאה השמינית עולה מדלט הפר יותר מהאיש, כאילו כל חיבת הטבע של הצייר היתה מרוכזת בדמות הבהמה. ומה עדינה היא תפישת הילד ובאיזו מידה מפליאה חודר האמן לחדרי-חדרי הצפור הכבודה.

נדגיש, שנשמת הנמר המופיעה לפנינו בכל חידתיותה, רחוקה היא מכל עולמנו האנושי. בתאורה המדריך לא הלביש האמן את ... אפילו ... אלא הגשים בחיי החיה עצמה ... פסיכולוגי ... sympathie divinatrice של Bergson ומונח המקובל בספרות האסתטית בגרמניה, Einfühlung. ברוח זו

הסגולה הזאת בת-קיימא היא ... וקה מתבטאים האמנים אנשי-השם עם בעלי המלאכה הבינוניים.

האילת באנגלטאג [המצטרת את] מנורת החנוכה הפולנית מהמאה השמונה עשרה גם ביוצרה חי רוח ~~האמן~~ הצדיק היודע את נפש בהמתו. ~~לולי האסון הפולני~~ הייתי יכול להראות לכם עוד חומר רב להשוואתנו זו, לולא האסון הפולני. ~~נצביל את סגולת אמנותנו זו~~ ~~ואין הדוגמא~~ ~~בלב~~ ~~והדוגמא המתבטאת בכל הארץ~~ [בצמנטיות] ביצירותינו אלה לא תמצא באמנויות נוכריות.

את סקירת תמונותינו ~~נסיים בזאת~~ סיימנו וכמוסף לחמרנו נזכור נא עוד את הציור ~~המולד~~ הלב המרכב מחלון סיני ומחלון פרסי. את התופעה המוזרה כ"כ נסביר מיד. 310 מצט.

ארון הקודש בוולפה ~~הוא~~ האנקה והחלון קדוש ~~[illegible]~~ עשרה מטר גובהו וארבעה וחצי מטר רחבו. ובכל קטע של המידות המפליאות האלה פורח עיטור של תפאורה, של סמלים גלויים וסמלים נסתרים. אבל הדבר היותר הלא מסודר ומאורגן הוא ע"י מסגרות פנימיות המקיפות תאי תפאורה מיוחדים לקרים שלו אותו החוק.

בכל זאת בקצרתנו מסובכת מאת הייננו מפולים לפתרה בולה, כי אין הגורמים הנזכרים מספיקים לבדם את כל ההופעה שראינו: [בשני מדליסים;] ~~באלמני הראשון באמנות באנגליה השלמה~~ ~~והגבה~~ [Nürnberg] בין ההגבה של סריבון ואמנויות הסיניות. רציתי להעיר את תשומת לבכם למבצה ~~אך~~ לטרם בינלתנו להבינה. כל זמן שלא נשיג ידיעות חדשות, נפנה בשאלה זו אל העתיד. ונקוה, שאותו המקרה ימציא לנו [יותר] את חוליות השלשלת ~~החסרות עדיין~~.

לפני שנשתדל ללמוד מהחומר הזה ולהוציא ממנו מסקנות, כדאי אולי להעיר דבר על אודות השיטה. להרצאתי זו הזמנתי שני אנשי המדע. אחד מהיהם שאלתי בראשונה היתה, באיזה דרך יגלה השפעה סינית לחדור לאמנות היהודית שבאירופה המזרחית? והשני שאל אותי, אם יש חומר למחקר כזה. הראשון השיב אל לבבי קו יותר נוגע את מסרתנו הרוחנית, את נטיתנו לעיון, לדרך של ויכוח, לדרך הדדוקטיבי. שהוא הצליח להתגבר על נטיתנו זו ורק השני הראה לי ששיטה הדדוקטיבית היתה לחוץ עצמו ובשדרו. וגם עלינו לקבל כדוגמת מדע הטבע את השיטה האינדוקטיבית בעבודה האפשרית, ז.א. לקבל לכל לראש עובדות, כלומר תופעות כשלהן, בלי כל התחשבות עם ברורן הסקרת באמצעות ההגיון של שרשיהן. קדיוחנו נאמנים לשיטתנו לו שינינו את אפשרות להגיד ע"י השואה רבת-צדדים להבנת התופעות ולידיעת שרשיהן. בקרבת לזו למופת תבאנה לנו הלמה אחרת שהגדימתנו בקרבת בדעתנו כביכול: אנלוגיות מפתיעות נמצאו גם בין אמנות-סין ובין אמנות הודיני אמריקה; ורק אחרי שנאספו ונתחברו כל קוי הדמיון הבודדים הגיעה החקירה להשערת קשרים פרה-היסטוריים בין אסיה המזרחית לאמריקה המערבית. וגם עלינו להיות מתחילה מוכנים להסתפק בעובדות, עד אשר תתברר נא אמת.

כבר היום הנה מרשתנו שני דרכי הברור: א) השערת הכוזרים, ב) העברת דוגמאות דרך הארצות המתוכות.

האמת ההיסטורית אשר לכוזרים ידועה לכם. הכוזרים עם גורכאני חדרו במחצי השני של המאה השמינית מאסיה המרכזית לתחומי הנהרים וולגה ודון והתארגנו למדינה. בחצי הראשון של המאה השמינית התגייר החצר, והעם הלך אחריו. קרוב לודאי שגליותם במדינה היתה לאור בעזרת האמונה על עצמיותם, שלפיה איזה גם וגם קולטה הנוצרית בנגדו האולאימית. הגרים היו לקנאי היהדות והפיצו את תמולתם המאגרת בין כל שכניהם הקטנים והגדולים בהם. גם אחרי חורבן המדינה הכוזרית, מן המאה האחת-עשרה, השמרה יהדותם את העמים

אלה שבתפוצותיהן עברו על אדמת אירופה. אין זה מוטל בספק שהגרים התערבו והתחתנו ביניהם וגם עם בני ישראל שבאו ממערב לתחומי פולניה ורוסיה מן המאה השתים עשרה.

ההשערה שבנויה על היסוד ההיסטורי הלזה אומרת, כי יהודי רוסיה כולם בני הכוזרים. הסוביטים השתמשו בהשערה זו להלחם בעזרתה נגד האנטישמיות ולהוכיח, שאין היהודים עם זר ברוסיה, אלא אחד הלאומים שישבו על אדמתה מאז ומעולם. וכן היתה השערת הכוזרים לתורה רשמית ברוסיה הסוביטית. גם חוץ מגבולותיה הרומנטיים קבלו עיקרי ההשערה במקרים בודדים, ימאל הספר Jüdische Volkskunst מאת Diamant מבוסס עליה.

אין היום הזמן לעסוק בה. אבל בלי כל התחשבות עם השאלה, אם גדולה היא תרומת הגרים בדמם של יהודי רוסיה – נניח שהכוזרים השפיעו על התפתחות אמנותנו. אדרבה, מארץ מולדתם הקדמונית שבאסיה המרכזית, ז.א. במחוז האמנות הסינית במובן הרחב, העבירו בלי כל ספק אלמנטים אמנותיים על אדמת אירופה המזרחית.

~~גם חוץ מהכוזרים לא חסר~~ האיזור השני הנמשך בין מזרח אסיה ובין מזרח אירופה לא חסר מאז אפשרויות להעברת השפעות אמנותיות גם חוץ מהכוזרים. כל זמן שבחקירה שלטה אך ורק התקופה היונית-הרומאית, נראו רק דרכי השפעות ממערב מזרחה, ולכל ראש תנועת ההלניזם, שחדר ללב אסיה, עד גבולות סין. כיום לא נעלם מעינינו גם חשיבות התנועות שזעזעו את אסיה בכיוון ההפוך, כגון בלרם הגדול שנקרא בשם ג'ינגיסחן ושנשאו אתם [illegible] באמנות ואמנותיו האמנותיות נראות בברור לשושים ורבעים ביחוד בפרס. בגמונתנו האחרונה התבטאו דרכי האיתנים האלה בעדוד טיפוסי. את הצפור היושבת על ענף צייר צייר סיני בראשית המאה הארבע עשרה. הדגם הגיע אל פרס ולא מצא שם חן, כי השטח הריק הפריע לאמן הפרסי והוא הוסיף על מעשה חברו הסיני את המחלה הפיגורלי דראינו.

בבתי-כנסות הפולנים נמצאו חגורות-משי אין מספר, חלקי אדרת האצילים אחרופות שונות. בשוטן הארכב מדוגמאות הנדסיות, פרחים ופירות אך ורק מזרחי הוא. את התופעה זו נבין מתוך המנורות המשרדים שבמאות הי"ז וי"ח והשבע עשרה היו סוחרי הארגים האלה אך ורק ארמנים. ~~ובכלל נמצא בפולין~~ את רוח הדוגמאות המזרחיות בתוך הארגים.

~~בין הארצות~~ כאחת הארצות שגשרו בין המזרח הרחוק לאירופה המזרחית ולאמנות היהודית שפרחה בה, נביא איפוא בחשבון גם את ארץ הארמן.